

TVORBA JÁNA BALKA

MGR. MÁRIA PITÁKOVÁ, PHD.

 maria.pitakova@snk.sk

 Slovenská národná knižnica, Martin

 www.snk.sk

The 1930s were the most important turning point in the development of Slovak children's literature. At that time, a lot of significant Slovak authors embarked on writing children's books, which were mainly based on rustic and folklore themes. Ján Balko is an example of an author whose works contain the realist concept of childhood. In his fairy tales, Balko convincingly introduced the complexity of interpersonal and social relations to the children's readers through animal characters. He brought a cognitive aspect to his literary works through the animal world filled with elementary human values, such as love, friendship, compassion, and creative activities. Anthropomorphic animals in Balko's stories are attributed with some typical child traits – restlessness, playfulness, cheerfulness, and naivety. Apart from a series of books for children and youth, Balko also wrote historical novels from the period of the Turkish wars, e. g. *Kvety zo záhrady Sultánovej* [Flowers from the Sultan's Garden] and *Sultánova pomsta* [The Sultan's Revenge].

Keywords: Ján Balko; historical novels; children's books; anthropomorphic animals; Slovak children's literature

ÚVOD

Rozprávky, najmä tie ľudové, prežili rôzne osudy. Počas svojej existencie boli predmetom oslavných vyznaní, ale narážali aj na nedôverčivosť a odmietanie, avšak vzťah detí k rozprávkam sa po celé stáročia nemenil. Prevažná časť rozprávok je stelesnením túžby po krajšom živote a svedectvom vôle človeka podmaniť si prírodu. S motívmi prírody sa stretávame vo väčšine diel spomienkového žánru.

Na rozdiel od ľudovej rozprávky spisovateľa v autorskej rozprávke narábajú s vybraným prvkom z folklórnej rozprávky netradične, avšak nie tak, aby porušili zákony v klasickej rozprávke, ale podľa svojich zámerov ho požívajú v novej nezvyčajnej situácii, a tak si vytvoria pôdu na vyslovenie vlastných názorov. Autorskou rozprávkou vstupuje do rozprávky humor, ba až absurdno. Hoci je určená ako zábavné čítanie pre deti, má svoje poznávacie i výchovné hodnoty. Všetky podoby autorskej rozprávky spája jeden zo základných znakov rozprávky – fantázia¹, ktorá by podľa Milana Rúfusa nemala absentovať v detskom svete, pretože „*Čím by bolo dieťa bez fantázie? A čo by z takého dieťaťa bolo o dvadsať rokov? Viera a hľadanie neskutočných krajín je privilegiom detstva. Ale ostáva po ňom akási trvalá zvedavosť.*“

Vzťah autorskej rozprávky a folklóru má však aj svoje pravidlá a nemôže sa (ako by sa mohlo zdať) ľubovoľne porušovať. Je potrebné, aby si autorská rozprávka v tomto smere ctíla pravidlá folklóru. Ani v čisto autorských adaptáciách folklórnych látok nemožno „rozbiť“ alebo nenapraviteľne „poškodiť“ mýtický poriadok sveta.

Taktiež aj vzťah autorskej rozprávky a dieťaťa má svoje zákonitosti. Autorská rozprávka by mala dodržiavať určité pravidlá v literárnej, filmovej aj animovanej podobe. Často sa odohráva „tu a teraz“ a dieťa sa nedokáže vždy dobre zorientovať. Hranica medzi dobrom a zlom a medzi čistými a nečistými prostriedkami boja je nejasná. V autorskej rozprávke sa môže dieťa konfrontovať aj s tabuizovanými témami, ktoré nie sú typické pre detský vek, ale o ktorých potrebuje vedieť, pretože sú súčasťou jeho prirodzeného života, napríklad smrť či staroba.

FORMOVANIE AUTOROVEJ OSOBNOSTI

Uplynulo už 120 rokov od narodenia slovenského spisovateľa, autora literatúry pre deti a mlá-

Ján Balko. Zdroj: archív SNK

dež a právnika Jána Balka. Narodil sa roku 1901 v Dolnej Ždani. Po základnej škole v rodnej obci študoval na Kráľovskom gymnáziu v Banskej Bystrici (1913 – 1922), neskôr právo na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (1922 – 1927). Po štúdiách pôsobil ako koncipient na Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska. Okrem toho bol hlavným tajomníkom Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, členom výkonného výboru HSLS, neskôr prezidiálnym šéfom ministerstva hospodárstva (1938), viceguvernérom Slovenskej národnej banky. Ako člen Štátnej rady (1942 – 1943) spolu s vtedajším predsedom Spolku sv. Vojtecha Msgr. Jánom Pöstényim predniesol protest proti transportom Židov. V roku 1943 bol spoluautorom a právnym redaktorom pastierskeho listu slovenských biskupov proti týmto transportom. Po potlačení Slovenského národného povstania sa spolu s biskupom Andrejom Škrábikom zaslúžil o záchranu desiatich významných predstaviteľov povstania, ktorých mali Nemci popraviť.

TVORBA PRE DETI

Do literatúry pre deti a mládež v medzivojnovom období sa Ján Balko zaradil rozprávkovými knižkami,

ako napríklad *O Cyrkovi Pobehajkovi*, o *Vierke Brečulke* a o *Vladkovi Bamburíkovi*, *Rozprávka o umbíkoch macúrikoch*, *List od lípky*, *Ako chodili cicušky do školy* alebo *Tik – Tak a iné rozprávky*, v ktorých stvárnil hravý svet detských príhod a hrdinstiev. V kontexte slovenskej medzivojnovnej literatúry patril k predstaviteľom prozaickej tvorby pre deti a mládež.

Detský svet v rozprávkach Jána Balka nie je len objektom beletrizovaného opisovania, ale stáva sa aj subjektom autorovej umeleckej výpovede. V jeho prozaickom debute *O Cyrkovi Pobehajkovi* (1935) je príznačný idylický ráz, v ktorom (v rozpore s vtedajším umeleckým trendom medzivojnovnej detskej literatúry) zidealizoval reálny svet dieťaťa. Postavy sú vytvorené so spontánnym zmyslom pre šibalstvá, odvahu a primerané hrdinstvá. Autor ako dobrý rozprávač predstavil detský svet doložený zážitkami troch malých súrodencov. Balko sa inšpiroval aj náboženskými motívmi, ktoré nielen z významového, ale aj zo žánrového hľadiska pôsobia v knihe zaostalo. Rozprávkovú knihu komponoval ako sled poetických obrázkov, ktorých

východiskom nebola autentická detská mentalita, ale vlastná predstava o detskom svete, ktorá z detského živlu neakceptovala v podstate nič.

V čase animovaných podobienstiev (podobne ako diela Martina Hranka), ale aj charakterového animovaného humoru (podľa Ľudmily Podjavorinskej) bolo jeho zotrvávanie pri myšlienkovu nenáročnej situačnej komike prejavom vývinovej pasivity. Tento prístup v tvorbe pre deti Balko uplatnil nielen v rozprávkach s detskými a personifikovanými zvieracími postavami, ale aj v ďalších knihách. Z nich je umelecky najpozoruhodnejšie dielo *Ako chodily Cicušky do školy*, v ktorej spracúva dobre známy námět v detskej literatúre – zvieratá a škola. Príbehy žiakov-zvieratiek Strčka, Skočka a Cicky Micky sú tvorené s úmyslom detského čitateľa skôr pobaviť, ako ho násilne poučať o škole a poslušnosti. Animovaná rozprávka je napísaná na báze antropomorfného princípu. Zážitky troch mačiatok v mačacej škole opäť koncipoval ako sériu zábavných epizód, tentoraz však preukázal väčší zmysel pre štýlovú čistotu.

O Cyrkovi Pobehajkovi, o Vierke Brečulke a o Vladkovi Bamburíkovi

Napísal
Dr. JÁN BALKO

Ilustroval:
Karol Ondreička

Vydal Spolok Sv. Vojtecha v Trnave

1935

Napriek tomu, že vytvoril svoju najlepšiu animovanú rozprávku, nedokázal ňou prekonať hranicu druhoradej produkcie. (Z vývinového hľadiska sa v nej neprezentoval žiadnym novým podnetom, ktorý by rozšíril hodnotové možnosti autorskej rozprávky.)

Iný prístup k stvárňovanej látke Balko uplatnil v rozprávke *List od lipky* (1939). Kompozične ju osnoval na vzťahu dieťa – príroda, v ktorom sa príroda

Ilustrátorom kníh *O Cyrkovi...* a *List od lipky* bol Karol Ondreička, ktorý patril k priekopníkom ilustrácie detských kníh na Slovensku. Rovnako ako všetky rozprávkové diela, aj vyššie spomínané rozprávky boli vydané v Spolku svätého Vojtecha.

Zdravou detskou fantáziou, hrou, vtipom a humorom sa vyznačuje ďalšia rozprávková kniha *Tik tak a iné rozprávky* (1942). Knižka úplne zapadá do autorovej koncepcie – mentorujúca detská literatúra. Ako dielo *List od lipky*, tak aj súbor textov *Tik tak a iné rozprávky* sa vyznačujú falošnou detskou autenticitou a moralistickým zameraním.

Balko poetiku rozprávok pre najmenších založil na dejovosti, hravosti, humore a fantázii. Tieto prvky uplatnil v knihe *Rozprávka o Umbíkoch* (1935) ako spojenie biologického aspektu zvieracieho sveta s dobrodružným motívom. V animovanej rozprávke sa pokúsil rozvinúť motív priateľstva, jeho konvenčná podoba však nemohla byť predpokladom sugestívnejšieho výsledku, pretože idea knižky *O umbíkoch* je síce demonštrovaná na rodine antropomorfovaných mackov, nevychádza však z osobitostí a zákonitostí,

LIST OD LIPKY

NAPÍŠAL:

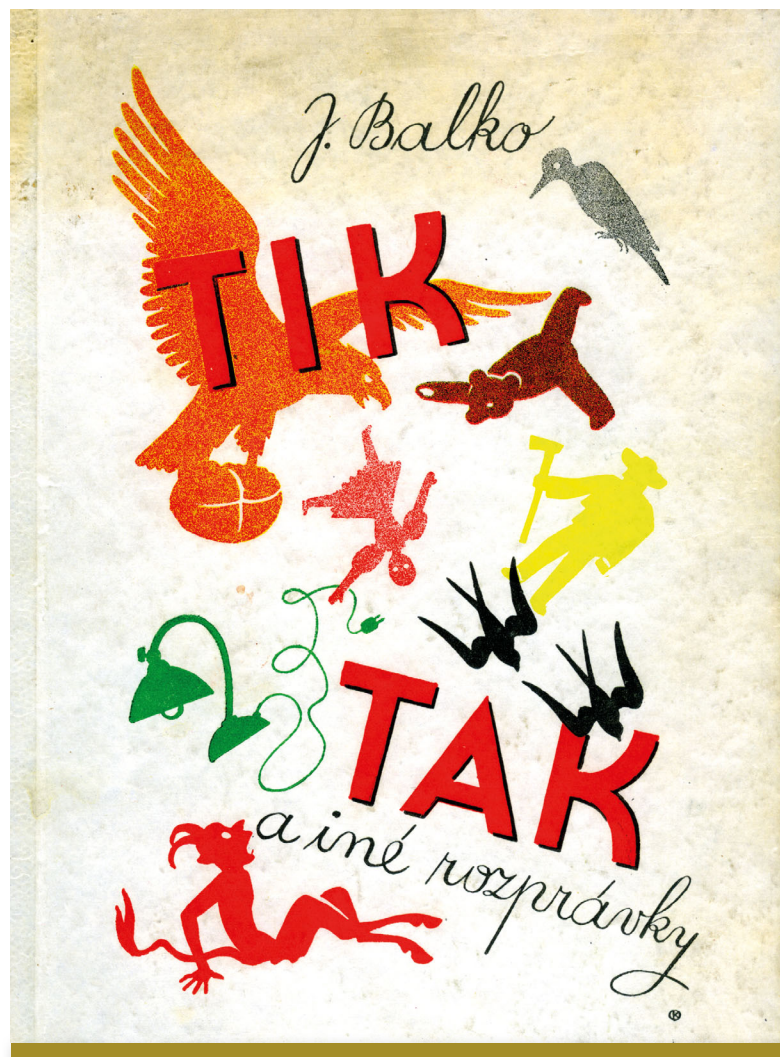
DR. JÁN BALKO

ILUSTROVAL:

KAROL ONDREIČKA,
AKADEMICKÝ MALIAR

VYDAL SPOLOK SV. VOJTECHA | TRNAVA 1939

prostredníctvom stromu uchádza o priazeň dieťaťa v menej radostných chvíľach. Lipka na jeseň posieľa deťom list o chocholuške, o pomoci vtáčikom, múdrom ďatľovi, chorej jablonke a o slniečku. Je tu zrejmý výchovno-vzdelávací zámer. Autor ho však realizuje pútavým rozprávaním, pričom rešpektuje mieru pre sentimentálnosť a subjekt detského čitateľa. Aj napriek tomu, že už neobsahuje legendistické motívy, s debutom má identické niektoré prvky, ako falošná detská autenticita, moralistické zameranie, ale aj nefunkčné začlenenie antropomorfovaných a personifikovaných častí do pseudorealistického príbehu.

HISTORICKÉ ROMÁNY

Po dlhšej tvorivej pauze sa Ján Balko prezentoval tvorbou pre dospelých historickými románmi z čias tureckých vojen, a to *Kvety zo záhrady Alahovej* (1972) a *Sultánova pomsta* (1975). Ďalšie jeho historické romány, ako *Pán Váhu a Tatier*, *Krásna Viktória* a *Turecká nevesta* ostali v rukopise.

Ján Balko je v slovenskej literatúre známy najmä ako autor kníh pre deti a mládež, zaujímal sa však aj o slovenské dejiny, čoho výsledkom bol slovenský historický román *Kvety zo záhrady Alahovej*. Dej románu autor osnoval na skutočných udalostiach (širokej verejnosti neznámych, hoci v kontexte slovenských dejín významných). Príbeh sa odohráva v 16. storočí po roku 1526, keď sa Uhorsko rozdelilo na dve časti a Maďarsko so Sedmohradskom ovládli Turci. Slovensko znášalo ťarchu stáročných bojov vedených proti Turkom, avšak slovenský ľud sa húževnato bránil proti krvavým tureckým nájazdom. Slováci v tom čase boli nielen hrádzou proti ďalšej expanzii Turkov, ale aj ochrancami európskej kultúry a civilizácie.

Román, v ktorom vystupujú mnohé historické postavy (Gabriel Dóczy, gróf Forgáč, kapitáni Barbarič a Romháň), ale aj hrdinovia z ľudu (Matej Filanda Rúbaj, Adam Šabla a iní), zaujme nielen živými a plastickými zobrazeniami atmosféry života v stredovekom Slovensku, drancovaním a lúpením Turkov, odvláčaním ľudí do otroctva, ale najmä spôsobom, akým autor tieto historické fakty (poznávací hodnota knihy) využil pri vytváraní zápletiiek, napínavého deja, romantických osudov hrdinov a opisovaní bojových scén (pri obrane Modrého Kameňa či Svätého Beňadika), života na hradoch či v háreme tureckého sultána. Väzbu diela navrhol Karol Rosmány, grafický dizajnér, architekt, ilustrátor a typograf. Dielo vyšlo vo vydavateľstve Tatran.

Voľným pokračovaním diela *Kvety zo záhrady Alahovej* bol historický román *Sultánova pomsta*. Najväčším hrdinom dobrodružno-historického románu, ktorého dej sa odohráva vo Zvolene a jeho okolí v roku 1560, teda v časoch tureckých vpádov na naše územie, bol slovenský národ a slovenský sedliak. V plnej sile sa v ňom objavuje hrdinská postava kapitána Barbariča, ktorý už aj v prvom diele konal významné činy. Čitateľ môže sledovať aj zápas a statočnú prácu ľudových hrdinov, ako Mateja Filandu Rúbaja, Adama Šablu a jeho spo-

ale z autorskej konštrukcie uprednostňuje fikciu pred beletristickým ozvláštnením vecnej informácie, takže v konečnom dôsledku jeho práca nemá nič spoločné s autorskou rozprávku biologického typu.

Rozprávku ilustroval známy slovenský maliar, grafik, ilustrátor, scénograf a výtvarný pedagóg Ľudovít Fulla. Vydaná bola vo vydavateľstve Spolku svätého Vojtecha.

Posledná Balkova detská kniha *Mupucopo* vyšla v roku 1947 pod pseudonymom Ján Bukovinský. Adresoval ju dospelievajúcemu čitateľovi. Hlavnými protagonistami sú pubertálne (adolescentné) postavy, ale autor štylizovaný detský, respektíve študentský svet nezaznamenáva v reálnych proporciách. Na rozdiel od predchádzajúcich prác má však táto štylizácia svoje opodstatnenie, pretože jej hlavným motívom bola úsmevná parodizácia detektívneho žánru. Pomerne nevydarená je však prvá časť, pretože v nej Balko zosmiešňoval schému populárneho detektívneho žánru. V druhej časti, príbehovo už nie takej celistvej, humoristické zveličenie zbytočne uzemnil pseudorealisticou pointou, a tak vlastne i tento osobitejší výkon zrelativizoval.

Ilustrátorom knihy bol Robert Dubravec, maliar, grafik, ilustrátor a výtvarný pedagóg.

lubojovníka – bývalého zbojníka Michala Cabaja. Taktiež sa tu rozvíja aj osud jednej z kvetín zo záhrady Alahovej Márie Romháňovej Šablovej a jej dcéry Evičky Romháňovej. V románe vystupuje aj záhadný derviš Marhum, zradca a poturčený slatinský rodák, ktorý bol nešťastím pre rodný kraj. Román zachytáva niektoré významné úseky vyše dvestoročnej mozaiky slovenského života, ktorej všetky diely sú poznačené bojom a hrdinským odporom slovenského národa. (Často sa v ňom spomínajú zásluhy o záchranu západoeurópskej „kresťanskej civilizácie“.) „V týchto bojoch v horách a dolinách písal náš národ krvavým mečom svoju históriu. No privlastňujú si túto zásluhu neprávom tí, ktorí na tejto záchrane mali len veľmi pochybnú účasť. Zatajovali a zamlčovali úmyselne leví podiel Slovenska a slovenského národa práve tí, čo kopali hrob nášmu národu a pritom sa zdobili jeho hrdinskými činmi.“

Je smutne známe, že maďarská šľachta si veľmi rýchlo zvykla na tohto nepriateľa všetkého kresťanstva a spolu s ním ruka v ruke zdierala vlastný poddaný ľud a bojovala proti našim krajom, obciam a mestám a tieto neraz spolu s Turkami drancovala, plienila a vypalovala.

V románe, v ktorom sa stretávajú boje, hrdinstvá, zrada a pomsta je hrdinská láska ženy-matky a jemná láska jej dcéry akýmsi protikladným obrazom života týchto čias. Ani kruté boje, ani mor, ktorý roku 1586 zachvátil našu krajinu, nevládal postaviť prekážku láske. Treba ešte uviesť, že sa aj v tomto druhom diele ďalej vinie prúd krvi a úsilia slovenského národa, ktorý v protitureckom boji budoval zdarma hrady a opevnenia, krvopotne platil dane a potom ešte aj bojoval.“

Kniha bola vydaná vo vydavateľstve Tatran s ilustráciami od slovenského grafika Igora Rumanského.

V oboch románoch Balko zachytil ťaživú atmosféru na Slovensku v období tureckého vpádu a opierajúc sa o historické udalosti v nich dejovo striedal historický a dobrodružný žáner. V historickom románe *Krásna Viktória*, ktorý ostal v rukopise, opísal zvrhnutie násilníckeho vládnutia kapitánov na hradoch v Šačove, Revišti a krutovládu červených rytierov na hrade Teplice.

V rukopise ostal aj historický román *Pán Váhu a Tatier*, ktorý Balko venoval Jánovi Hollému. Dej románu sa odohráva v dobách úpadku kráľovskej moci v Uhrách, ktorý nastal po vymretí panovníckeho Arpádovského rodu a po boji rôznych strán

o trón. Moc feudálov v tomto období mimoriadne vzrástla. Rozbroje nastali medzi chorvátskou šľachtou, ktorá za pomoci pápeža Bonifáča VIII. povolala na uhorský trón neapolského princa Karola Róberta, a najmocnejším feudálom Matúšom Čákom, ktorý sa postavil za povolanie českého kráľovského princa Václava a ktorý následne dosiahol aj jeho korunováciu za nového uhorského kráľa. V týchto rozháraných pomeroch ťarchu a biedu znášal najviac poddaný ľud.

Ján Balko sa venoval aj odbornej literatúre. V diele *Bryndziarsky priemysel na Slovensku* čerpal údaje pravdepodobne zo svojej činnosti v obchodnej komore a kniha mohla v danom čase poslúžiť aj ako akýsi návod na arizáciu židovského majetku. Rozdelil v nej výrobcov a kontingenty (mliekarstvo) na Židov a Nežidov, pričom sa rozplýval nad tým, ako sa už v tejto oblasti udomácňuje „kresťanský živel.“ V rozhlase boli reprodukované viaceré z jeho rozprávok pre deti. Okrem toho prispieval do *Slovenského denníka*, *Slováka*, časopisu *Obchodná komora* a iné.

ZÁVER

Môžeme niektoré diela slovenskej prózy pre deti a mládež (napríklad Hrankových *Ježkovcov* alebo Ponickéj *Slavikove huslíčky*) nazvať knihami o prírode? Ak by sme tak urobili, zostali by sme určite pri povrchnej charakteristike. Autori týchto prác sledujú v prvom rade čosi viac, než je umelecké poznávanie prírody. Ide im o rozprávkové portréty rozmanitých ľudských pováh a o alegórie spoločenských konfliktov. Autori sa k prírode dostávajú prostredníctvom svojich postáv. Príroda sa do literatúry nemohla dostať, pretože nás obklopuje na každom kroku a naši umelci s ňou rástli. Próza o „prírode“ žila vždy skôr na okraji než v strede slovenskej literatúry.

Balko sa svojimi knižkami pre najmenších čitateľov v 30. a 40. rokoch zaradil medzi významných tvorcov slovenskej modernej rozprávky. Jeho tradičnú úroveň, druhotne závislú na umeleckom type animovanej rozprávky, potvrdzuje aj literárna realizácia s veršovanými vsuvkami. Patril k tvorcom, ktorého diela sa radili k literatúre špeciálnych funkcií s myšlienkovou i výrazovo konvenčnými textami. Ich tvorcami sú starší, tzv. druhosledoví autori (Ferdinand Gabaj, Michal Šteinhíbel, Mária

Kočanová, Jozef Muráni-Nežatický, Teodor Kunst, Oľga Harmanová), ktorí do literatúry vstúpili buď v medzivojnovom období, alebo v prvej polovici 40. rokov. Na ich neinvenčný model, v optimálnom variante charakterizovaný pedagogicky kultúrnejším vzťahom k detskému adresátovi, nadviazala mladšia autorská generácia – opäť bez výraznejších talentových predpokladov. Mohli by sme tvrdiť, že z množ-

stva zábavnej, didakticky zameranej, oficiálnym požiadavkám prisluhujúcej beletrie a veršov pre deti stojí tvorba Jána Balka relatívne umelecky vyššie.

Fraňo Kráľ uviedol: „*Detskú knihu nemožno napísať bez lásky. No iba s láskou k deťom si autor nevystačí. Musí si s deťmi rozumieť a musí mu byť blízky detský svet.*“ Cieľom rozprávkárov je, aby za každú cenu vychovali v dieťati ľudskosť.

POZNÁMKY

- ¹ Bližšie pozri Poliak, 1963, s. 126.
- ² Autorská rozprávka nesmie ísť proti mýtickému usporiadaniu sveta. Vznikla ako pokus odlíšiť sa od folklórnej predlohy a podstatnejšie narušiť jej štruktúru, prípadne ju aj deformovať, a tak prekonať.
- ³ Bližšie pozri *Biografický lexikón Slovenska I A – B*. Martin : Slovenská národná knižnica; Národný biografický ústav, 2002 s. 190 – 191.
- ⁴ Bližšie pozri Sliacky, 2009, s. 23.
- ⁵ Bližšie pozri Sliacky, 2005, s. 20.
- ⁶ Bližšie pozri Sliacky, 1988, s. 267 – 273.
- ⁷ Bližšie pozri Sliacky, 1990, s. 205.
- ⁸ Bližšie pozri *Biografický lexikón Slovenska I A – B*, 2002 s. 190 – 191.
- ⁹ Bližšie pozri Sliacky, 1990, s. 205.
- ¹⁰ Bližšie pozri Sliacky, 2007, s. 155.
- ¹¹ Bližšie pozri Sliacky, 1988, s. 267 – 273.
- ¹² Ilustroval knihy Jozefa Cígera Hronského, Jozefa Horáka, Ludmily Podjavorinskej, Ľuda Ondrejova a niekoľko ročníkov detského časopisu *Slniečko*. Podieľal sa tiež na ilustráciách periodík *Matice slovenskej*.
- ¹³ Bližšie pozri Sliacky, 2007, s. 147.
- ¹⁴ Bližšie pozri Sliacky, 1990, s. 204.
- ¹⁵ Bližšie pozri Sliacky, 2007, s. 155.
- ¹⁶ Bližšie pozri Sliacky, 1990, s. 205.
- ¹⁷ Bližšie pozri Maňovčík, Augustín. *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia*. Bratislava – Martin 2001, s. 21.
- ¹⁸ Pán na Revišti, Šášove, v Žarnovici, Levči a Šúšolí. Tieto panstvá obdržal ako donáciu od kráľa Mateja Korvína.
- ¹⁹ Kapitán na Modrom Kameni, historická postava.
- ²⁰ Po svojom starom otcovi bol chorvátskeho pôvodu.
- ²¹ Deje oboch týchto románov sa odohrávajú v časoch tureckého ohrozenia. Román *Kvety zo záhrady Alahovej* sa odohráva na hradoch v Revišti, Šášove, Svätom Beňadiku, Štiavnici, na Novohrade vo Zvolene a čiastočne na Modrom Kameni.
- ²² Literárny archív: Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia, signatúra 41 A 24.
- ²³ Literárny archív: Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia, signatúra 41 A 24.